

De Perzen

LLOYD LLEWELLYN-JONES

DE
PERZEN

De tijd van de Grote Koningen

Vertaald door Aad Janssen
en Pon Ruiter

Nieuw Amsterdam

Oorspronkelijke titel *Persians. The Age of the Great Kings*. Uitgeverij Wildfire, imprint van Headline Publishing Group, Londen

© 2022 Lloyd Llewellyn-Jones

© 2022 Nederlandse vertaling Aad Janssen en Pon Ruiter / Uitgeverij Nieuw Amsterdam

Alle rechten voorbehouden

Omslagontwerp Patrick Insole

Omslagbewerking bij Barbara

Omslagbeeld © funkyfood London – Paul Williams/Alamy

Foto auteur © Simon Gough

NUR 683

ISBN 978 90 468 2931 8

www.nieuwamsterdam.nl

*Aan mijn studenten, van vroeger en nu,
die samen met mij zijn teruggegaan naar Perzië.*

Inhoud

Kaart	10
Stamboom Achaemeniden	12
PROLOG Persepolis, het jaar 488 BCE	13
INLEIDING	17
DEEL I Het ontstaan van het rijk	41
1 De Meden en de Perzen	45
2 <i>Zie, de zegevierende held</i>	59
3 De vele manieren waarop Cyrus de Grote is gestorven – en geboren	84
4 De scepter van Egypte	96
5 De waarheid en de leugen	106
DEEL II Leven als een Pers	127
6 Toen bureaucraten over de wereld heersten	131
7 Een hof in tenten	150
8 Bouwen aan je reputatie	156
9 Een slaafs bestaan	166
10 Koningen en concubines	172
11 De politiek van de etiquette	190
12 <i>Also sprach Zarathustra</i>	198

DEEL III Bloeiperiode 217

- 13 Exit Darius 221
- 14 Heersen over helden 229
- 15 Ruim baan voor de verschrikkingen van de oorlog 240
- 16 *Les liaisons dangereuses* 259
- 17 *The Times They Are a-Changin'* 271
- 18 (On)gelukkige gezinnen 287
- 19 Bloedbroeders 296
- 20 *Vrouwen, hoed u voor vrouwen* 314
- 21 Gewelddadige geneugten lopen gewelddadig af 328
- 22 Het een en ander over Alexander 345

EPILOOG Perzisch verleden; Iraans heden 365

- Dramatis personae* 389
- Verder lezen 397
- Uitleg over gebruikte afkortingen 403
- Woord van dank 405
- Illustratieverantwoording 407
- Register 411

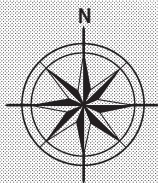
به سکندر جامی است بنگر
تا بر تو عرضه دارد احوال ملک دارا

Een kom wijn is de spiegel van Alexander

Kijk, je kunt erin zien hoe het rijk van koning Darius ervoor staat

– Hafez

HET PERZIE

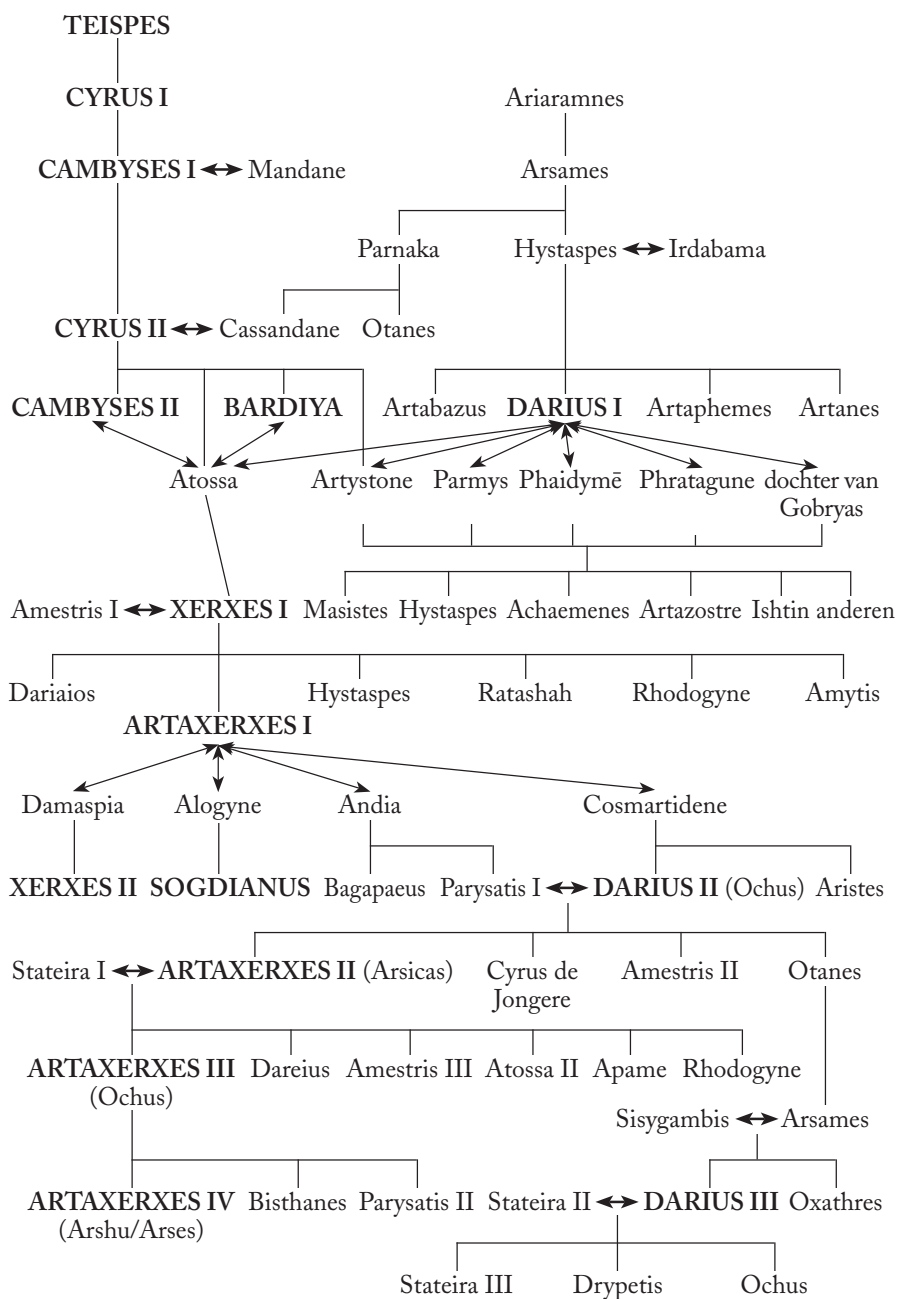

0 100 200 300 mijlen
0 100 200 300 400 kilometers

SCHE RIJK

de Achaemenische dynastie

PROLOOG

Persepolis, het jaar 488 BCE*

Als u nu denkt: ‘Hoe groot in getal zijn de landen waarover koning Darius heerste?’ kijk dan naar de beeldhouwde figuren die de troon dragen. Dan zult u het weten en zal het u bekend zijn: de speer van de Pers is de wereld ingegaan. Dan zal het u bekend zijn: de Pers heeft ver van Perzië slag geleverd.

– Inscriptie op de voorzijde van het graf van Darius de Grote

Tijdens het Nowruz-feest in het voorjaar van 488, een tijd waarin de Perzen het nieuwe jaar inluiden met feesten, partijen en geschenken, zat Darius, de Grote Koning, de Koning der Koningen, de Koning van alle Landen, de Achaemene, op zijn troon in het hart van de paleisstad Persepolis en nam minzaam het eerbetoon van zijn rijk in ontvangst. Grote bronzen trompetten lieten triomfantelijke fanfares schallen en een orkest van trommels, cimbalen en *sistra*, begeleid door harpen en lieren, zorgde voor een ritmische mars, het begin van het magnifieke ceremonieel dat de kern was van dit vreugdevolle festijn. Buitenlandse diplomaten waren van heinde en verre naar Persepolis gereisd om Darius eer te betonen. Uit Libië waren ze gekomen, uit Pakistan, uit het zuidelijke deel van de Euraziatische steppe, uit Klein-Azië, Mesopotamië, Syrië en India, en ze brachten goud, turkoois, lapis lazuli, wollen wandtapijten, zijden jassen, katoenen tunieken en specerijen mee. Ze brachten ook dieren – paarden,

* Alle jaartallen uit de oudheid zijn van voor het begin van de jaartelling, tenzij anders aangegeven. Gekozen is voor de steeds gebruikelijker internationale aanduidingen Before Common Era en Common Era, waarbij dezelfde chronologie als v.C. en n.C. is aangehouden. Bij BCE (Before Common Era) gaat het dan om jaartallen voor het begin van de jaartelling, bij CE om jaren daarna. (Vert.)

kamelen, schapen en zelfs leeuwen – de magnifieke troonzaal in. Nederig wierpen ze zich op hun knieën voor de Grote Koning op de vloer, grepen de zoom van zijn mantel beet en kusten zijn voeten om hun trouw aan hem te betuigen.

Het verschafte Darius de Grote veel genoeg om zo zijn hele rijk aan zich voorbij te zien trekken, in een lange optocht van ambassadeurs en gezanten, de ene delegatie na de andere, alles strikt beregeld, met alle rijkdom uit vele verre streken bij zich. Hij moet hebben geglimlacht over zijn succes, want hij was inderdaad een machtige koning, de onbetwiste heerser over de Zeven Kringen waarin de aarde was verdeeld. De bewijzen van zijn macht waren hier aanwezig, ze trokken aan hem voorbij. Wat maakte het uit dat het armzalige Griekenland aan zijn greep had weten te ontkomen? Er zouden zich nog wel nieuwe kansen voordoen om die miserabele buitenpost van de beschaving te laten gehoorzamen. De bewijzen van zijn successen als heerser over een groots imperium liepen langs hem heen, en als er bewijzen nodig waren van de orde en regelmaat in zijn rijk en van zijn efficiënte bestuur, hoefde hij alleen maar te kijken naar de spectaculaire – en zorgvuldig gechoreografeerde – aanbiedingsceremonie waaraan zijn onderdanen bereidwillig deelnamen. Want zij waren geen slaven, vernederd ter aarde geworpen en bevend van angst voor hun onderdrukker, maar bereidwillige deelnemers aan de roemrijke onderneming die het rijk van Darius was. Geestdriftig boden ze hem hun loyaliteit, hun dienstbaarheid en hun giften. Zo verkoos hij er in elk geval over te denken.

Het aanbieden van geschenken door gezanten was een zo wezenlijk onderdeel van de manier waarop Darius tegen zijn rijk aankeek dat hij het in beschilde stenen reliëfs liet vereeuwigen naast de opgang naar zijn enorme troonzaal in Persepolis, de zogeheten Apadana. In het nabijgelegen Naqsh-e Rostam had hij een graftombe laten uithakken, want die zou hij ooit nodig hebben. Op de voorzijde daarvan had hij zijn kunstenaars een variatie op hetzelfde thema laten maken. Hij was afgebeeld terwijl hij eer betoonde aan zijn goddelijke beschermheer, de god Ahura Mazda, staande op een troonplatform (een takht, zoals de Perzen het noemden), die hoog werd opgetild boven de vertegenwoordigers van alle volken binnen het rijk, in een vreugdevolle bevestiging van hun wederzijdse samenwerking, en ook als visuele staalkaart van Darius' heterogene rijk. Een in de rots uitgehouwen inscriptie in Oudperzisch spijkerschrift nodigde de toeschouwer uit om de figuren te tellen die alle verschillende gebieden vertegenwoordigden waaruit het rijk bestond. Ze waren ook in

hun ‘nationale kledij’ uitgebeeld, om het allemaal nog duidelijker te maken. Om ervoor te zorgen dat niet een van hen de kijker ontging, werden ze bovendien stuk voor stuk genoemd.

Dit is de Pers, dit is de Mede, dit is de Elamiet, dit is de Parth, dit is de Indo-Iraniër, dit is de Bactriër, dit is de Sogdiër, dit is de Chorasmiër, dit is de Drangianiër, dit is de Arachosiër, dit is de Sattagydier, dit is de Gandharaan, dit is de Indiër, dit is de Saca, die verdoovende middelen drinkt, dit is de Saca met de punthoed, dit is de Babyloniër, dit is de Assyriër, dit is de Arabier, dit is de Egyptenaar, dit is de Armeniër, dit is de Cappadociër, dit is de Sardier, dit is de Ioniër, dit is de Scyth van de overkant van de zee, dit is de Thraciër, dit is de Ioniër met de zonnehoed, dit is de Libiër, dit is de Nubiër, dit is de man uit Maka, dit is de Cariër. (DNe)

De retorische tekst op het graf van Darius benadrukt dat alle veroverde landen eendrachtig dienstbaar waren aan hem, de Grote Koning, de krijgshaftige heerser ‘wiens speer ver heeft gereikt’, wiens wetten ze gehoorzaamden en wiens gezag ze erkenden. Darius de Grote werd dus niet alleen geëerd als de Grote Koning en de Koning der Koningen, maar werd ook ‘Koning van alle Landen met allerhande Volken’ genoemd, ‘Koning van alle Landen’ en ook ‘Koning van deze uitgestrekte Aarde’. Alle onderworpen volken stonden onder zijn gezag en hij maakte duidelijk dat hij geen tegenspraak of verzet zou dulden. ‘Wat ik tegen hen zei,’ deelt hij vol gezag mee, ‘dat hebben ze gedaan, naar mijn wens.’ Maar door het accent te leggen op harmonieuze samenwerking stelde Darius dat het rijk het beste functioneerde als iedereen een bijdrage leverde, met hetzelfde doel voor ogen. Als dat gebeurde, konden alle bewoners hun voordeel doen met de veiligheid die hun werd geboden door de *Pax Persica*, de Perzische vrede.

Tijdens het Nowruz-feest in het jaar 488 was Darius 62. Hij nam het eerbetoon en de geschenken in ontvangst met Xerxes, zijn zoon en uitverkoren troonopvolger, aan zijn zijde. Xerxes was een knappe jongeman, godvruchtig en met een sterke eigen wil. Hij had het bestuur van het rijk al gediend als satraap (regionale gouverneur) in Parthië, waar hij zich had bekwaamd als bureaucraat (Darius had niets dan bewondering voor een goede bestuurder) en rechter. Xerxes, inmiddels dertig, was nu teruggekeerd naar het hof. Dat hij de troonopvolger was, betekende niet dat hij de oudste of de op een na oudste

zoon was. Darius had veel zoons die ouder waren dan Xerxes. Die waren hem geschonken door de vele vrouwen in zijn harem, maar dat was vóór Darius op de troon was gekomen. Xerxes was de eerste zoon die daarna was geboren en dus diende de heerschappij over het Achaemenidische rijk op hem over te gaan. Dankzij zijn algemeen gewaardeerde en intelligente moeder Atossa stroomde bovendien het bloed van Cyrus de Grote door Xerxes' aderen. Alleen dat al maakte hem geschikter dan al zijn broers. Darius had er alle vertrouwen in dat de bloei van het Achaemenidische rijk onder Xerxes zou voortduren. De voornaamste gemalin van Xerxes, Amestris, had hem al een aantal gezonde zoons geschonken en later zou blijken dat ze als matriarch van de dynastie niet over zich heen liet lopen. In het voorjaar van het jaar 488 was de toekomst van de Achaemeniden veiliggesteld.

Inleiding

Dit is een geschiedenis van het oude Perzië. Hij is anders opgezet dan andere geschiedenissen van Perzië – niet dat er daar veel van zijn. Deze geschiedenis gebruikt authentieke, oude bronnen uit Perzië zelf om zo een heel ander verhaal te vertellen dan dat wat we misschien al kennen uit antieke Griekse teksten. Dit is Perzië van binnenuit. De Perzische versie van de Perzische geschiedenis.

Daaruit komt een heel ander beeld naar voren. De Perzen zijn daarin niet de barbaren die we uit de Griekse verhalen kennen, maar kennen een verfijnde cultuur, een goed gestructureerde samenleving, een sterke economie, een krachtig leger. Intelligentie werd hoog aangeslagen. Deze Perzische versie biedt ons een heel andere werkelijkheid, een originele, soms zeer verrassende kijk op de plaats die Perzië in de oudheid innam, en legt het accent op de bijdrage van Iran aan de wereldbeschaving.

In dit boek maken we een reis door tijd en ruimte. We zien de opkomst, verbreiding en consolidatie van het Perzische rijk, vanaf het eerste begin, een bescheiden tribale samenleving in het zuidwesten van Iran, tot de tijd waarin het rijk zich had ontwikkeld tot de eerste grootmacht op aarde. We gaan kijken naar de monarchen van het rijk, de Grote Koningen van Perzië, de autocratische heersers van de machtige familie der Achaemeniden, en zullen laten zien dat dynastieke factoren van invloed zijn geweest op het bestuur van het hele rijk. We zullen een bonte verzameling gedenkwaardige figuren tegenkomen – koningen, koninginnen, eunuchen, militairen, gevangenen, belastinggaarders en concubines – en zullen de wereld die zij bewoonden verkennen: hun opvattingen over geloof en politiek en hun territoriale ambities. We zullen ontdekken hoe en waar ze woonden, wat ze aten, hoe ze gekleed gingen, wat ze dachten en hoe ze stierven. Dit boek is enerzijds een politieke geschiedenis van het

eerste grote wereldrijk in Iran en anderzijds een socioculturele verkenning van de wereld van de Perzen.

Het ontstaan van het Perzische rijk maakte voor het eerst belangrijke en blijvende contacten tussen Oost en West mogelijk en legde de fundamenten voor de latere rijken uit de oudheid. Het belang van de bijdrage van dit rijk aan het idee van hoe een succesvol wereldrijk eruit dient te zien kan niet worden overschat. Het Perzische rijk maakte voor het eerst internationale dialoog mogelijk, want de Perzen waren in het algemeen verlichte despoten. Ze waren bekleed met groot gezag, maar hun instelling was verrassend *laissez-faire*. Anders dan de Romeinen en de Britten, die ook gedreven een wereldrijk hebben opgebouwd, hadden ze niet de wens om onderworpen volken hun taal op te leggen. Britse kolonisten, militairen, kooplieden en bestuurders namen hun taal naar alle uithoeken van de wereld mee en drongen die aan de mensen daar op. In het Romeinse rijk was van Brittannië tot aan Syrië Latijn de taal waarin zaken werden gedaan, financiën werden geregeld en de orde werd gehandhaafd. Als je iemand wilde zijn, moest je Latijn spreken. De Perzen gingen anders te werk. Wetten en regels werden bij voorkeur in de plaatselijke taal uitgevaardigd, en in het hele rijk werd Aramees gebruikt als een soort *lingua franca*. Dat maakte een effectieve en neutrale onderlinge communicatie mogelijk. Ook op godsdienstig gebied gaven de Perzische koningen actief steun aan plaatselijke cultussen, al was het maar om greep te kunnen houden op rijke heiligdommen en de steun te verwerven van machtige priesters. Ook in kleine bestuurlijke gebieden lieten de Perzen de voorrechten die tempels daar van oudsher hadden genoten intact en erkenden ze de steun die ze van plaatselijke goden hadden gekregen. Op architectonisch gebied legden ze evenmin hun eigen normen op, anders dan de Romeinen en de Britten, die wel overal hun eigen herkenbare stempel op drukten. Die opmerkelijk moderne, verlichte instelling kan worden samengevat in één Oudperzisch woord dat Darius de Grote gebruikte om zijn rijk te omschrijven: *vispazanānām* – ‘multicultureel’.

Inscripties in het Oudperzisch beschrijven verheugd hoe rijkgeschakeerd het rijk is (al komt Perzië als het hart ervan stevast op de eerste plaats). Een inscriptie van Darius verwoordt het zo: ‘Dit is het koninkrijk waarover ik heers, van de Saken die voorbij Sogdië leven helemaal tot aan Ethiopië, en van India helemaal tot aan Sparda’ (DPh). Een tweede tekst, uit Persepolis, zegt dat Perzië het hart van de wereld is, maar zegt erbij dat het rijk Darius ten geschenke is gegeven door Ahura Mazda, de ‘Wijze Heer’, de oppergod van

het Perzische pantheon, die de koning zijn kostbaarste geschenk had toevertrouwd:

Ahura Mazda is een hoogverheven godheid. Hij heeft Darius tot koning gemaakt en heeft koning Darius de heerschappij geschonken over deze uitgestrekte aarde met de vele landen daarin, Perzië, Medië en de andere landen met andere talen, over de bergen en de vlakten, aan deze zijde van de oceaan en aan de overzijde van de oceaan, aan deze zijde van de woestijn en aan de overzijde van de woestijn. (Dpg)

Darius en zijn opvolgers heersten over een rijk dat zich westwaarts uitstreckte van Perzië tot aan de Middellandse Zee, oostwaarts tot India, zuidwaarts tot aan de Golf van Oman en noordwaarts tot het zuiden van wat nu Rusland is. Het rijk omvatte ook Ethiopië en Libië, het noorden van Griekenland en Klein-Azië, Afghanistan en de Punjab, tot aan de Indus. Het kende een veelzijdige akkerbouw. Er werden gerst, dadels, linzen en tarwe verbouwd en er waren ook veel bodemschatten: koper, lood, goud, zilver en lapis lazuli. Er was geen koninkrijk op aarde dat het in rijkdom naar de kroon stak.

De Perzen heersten over het grootste rijk dat de oudheid heeft gekend. Om die reden is de opkomst van hun rijk wel heel opmerkelijk. Het allereerste begin was een minuscuul tribaal gebied in wat nu de provincie Fars is, in het zuidwesten van Iran. In het Oudperzisch heette deze regio Pārs of Pārsa. Later verstonden de Grieken uit de oudheid dat als Persis. Vandaar Perzië. De heersende dynastie van het rijk, het geslacht der Achaemeniden, ontleent zijn naam aan de grondlegger ervan, Achaemenes, volgens de legenden de voorvader van Cyrus de Grote en Darius de Grote. Ook Achaemenes is een Griekse versie van een Perzische naam: Hakhāmanish. Die naam is weer afgeleid van twee Oudperzische woorden, *hakhā* (vriend) en *manah* (denkkracht). Ook in het Perzisch wordt de dynastie naar de grondlegger genoemd: Hakhāmanishiya.

In dit boek wordt gebruikgemaakt van de vertrouwde gelatiniseerde namen, met uitzondering van namen die alleen uit Perzische bronnen bekend zijn. Aan het eind is een appendix met namen opgenomen. Het is een bruikbare, maar niet altijd even gelukkige oplossing voor het probleem hoe we de hoofdrolspelers in dit verhaal moeten aanduiden. We weten na vele eeuwen niet beter dan dat de koning Darius heette (de gelatiniseerde versie van het Griekse Dareios). Zijn Oudperzische naam was Dārayavaush. Dat is jammer,

want Perzische namen waren betekenisvol en droegen op krachtige wijze de aard en status van een persoon uit. Ook belangrijke Perzische gebruiken en waarden kwamen tot uiting in een naam, wat ons inzicht biedt in hoe de Perzen dachten. Zo betekent Dārayavaush ‘Krachtig vasthouden aan het goede’, wat ongetwijfeld refereert aan zijn rol als koning. De Perzische naam van Xerxes luidde Xshayarashā, ‘Hij die heerst over helden’, terwijl de vier koningen die de Grieken en Romeinen kenden als Artaxerxes in het Oudperzisch Artaxshaça heetten, ‘Hij wiens heerschappij wordt gestuurd door de waarheid’. Cyrus heette Kūrush, ‘Hij die de vijand vernedert’, een interessante naam voor een koning die bekend is geworden om zijn rechtvaardigheid, verdraagzaamheid en vriendelijkheid.

Het latiniseren van Perzische namen is maar een van de vele manieren waarop het Westen zich meester heeft gemaakt van de geschiedenis van Perzië en die vervolgens vanuit volledig westers perspectief heeft herschreven. Dat we het hebben over Darius, en niet over Dārayavaush, is een treurig bewijs van de corrumperende invloed van de westerse historiografie en het wegdrukken van de authentieke Perzische culturele identiteit.

Namen en de nomenclatuur erachter zijn belangrijk als het over de Perzische geschiedenis gaat. Neem nu de naam Perzië zelf. Het gebruik ervan kan tot scherpe controverses leiden. Het land dat ooit in het Westen Perzië werd genoemd, heet nu Iran (of de Islamitische Republiek Iran, om de officiële naam te gebruiken). In het Westen en in delen van het Midden-Oosten wordt Iran vaak beschouwd als een paria, een oorlogszuchtige lastpost in de instabielste regio van de wereld. Iran wordt in dit narratief gezien als een zelfverklaarde vijand van het Westen, en dan vooral van het Amerikaanse imperialisme. Voor westerlingen is Iran een broeinest van terrorisme en een schoolvoorbeeld van maatschappelijke onderdrukking. ‘Iran’ is een vies woord geworden. De Iraanse cultuur wordt in verband gebracht met het islamitische regime en dus wordt ook de cultuur geminacht en veroordeeld. De Iraniërs beseffen dankzij krantenkoppen, tv-documentaires, artikelen in tijdschriften en de alomtegenwoordige social media heel goed welke reputatie hun land in de wereld geniet. Veel Iraniërs zijn trots op de naam van hun land, maar generen zich voor de associaties die die naam sinds de Islamitische Revolutie van 1979 opwekt. De meningen over of ‘Iran’ dan wel ‘Perzië’ veranderen voortdurend. De twee woorden lijken in gesprekken vaak hetzelfde te betekenen en zouden als synoniemen gebruikt kunnen worden. Bij mensen die na 1979 uit het land zijn vertrokken en